

galmazást találunk a Krónikaszerkesztés 61. fej.-ben, az elsőség kérdése nem eldöntött. Mivel a Névtelen a nyugat-európai városnevek közül csak itáliaiakat említ, nem zárható ki, hogy ebben személyes élményei is megcsillannak.

Veróce: Nem azonosított víznév, általában a Drávától délre keresik, vö. Veróce megye nevével, a szó maga is vizet jelent. Ez mindenesetre ellentmondana annak, hogy Botond és apja a Bodrog vidékén szerepeltek.

Taksony: javasolt ejtése Takson /Benkő L./.

57.

Göncöl hídja: mai ausztriai Bruck an der Leitha. Göncöl a német Konrád személynév Küntzel, Günzel alakjából.

Fia uralkodásának harmadik esztendejében: ismét bizonyíthatatlan kronológiai megállapítás.

test börtönéből: Biblikus, Ter 6,13; 3 Kir 2,2 és oklevelekben is, pl. Fulco végrendekezése, 1146., 1199.

Élet igéi: biblikus, ill. Szt. Istvánt „prédikátor”-ként, apostoli szerepkörben a liturgikus szövegek imádságaiban említették.

Krisztussal mindörökké: A mű leghosszabb, számos retorikai elemmel /pl. ad-nominatio/ díszített verses betétje. Tudatosan kerülhetett a Gesta végére, sugallva, hogy a csak keresztséget vállalók — akik a bűnnek meghaltak — élnek Krisztussal mindörökké. E bibliai kép magyarázza meg /Mk 16,16 és Róm 6,3–11/, hogy a pogányok miért temették el magukat „élve”, megfosztva magukat az örök élettől. Az élve való eltemetés képe, mint az Isten ellen lázadó Dathan és Abiron büntetése /Zsolt 105, 17 stb./ a hazai oklevelek sanctio-formulájából is ismert, pl. III. Béla Froa-oklevele, 1181. Hasonló képpel fejeződik be a kortárs Historia abbreviata Consulium Andegavorum, ami elbeszélő források esetleges hatását is felveti. Anonymus a verses részben leírtakat örök érvényű igazságként — átvitt értelemben — a magyar történelemre is érvényesnek ítélte. Ezért is zárta le itt művét.

Csak remélhetjük, hogy a hasznos észrevételeknek köszönhetően a fordítás és kommentár csiszolódott, s bízunk benne, hogy a hazai elbeszélő források többi fordításának és kommentárjának is akad hasonlóan éles szemű olvasója.

Róna-Tas András

NAGYSZENTMIKLÓS. ZSUPÁN

Megjegyzések Bálint Csanád cikkéhez

Elolvasás után szomorúan tettem le Bálint Csanád cikkét (*Új könyv a nagyszentmiklósi kincsről*, Századok 132 (1998), 231–256.), amely hosszabb bírálat Robert Göbbllel közösen írott könyvünkről (*Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szentmiklós. Eine paläographische Dokumentation*, Wien 1995). Régóta várom kiváló régészünk megjegyzéseit. Talán nem volna értelme a most megjelent 25 oldalas cikkre reagálni, ha egyfelől nem lenne az ügynek némi általános tanulsága, másfelől nem vezetne az

a remény, hogy kritikai kultúránk talán még nem érkezett el a már nem javítható állapotba. Mégsem szántam volna el magamat a reagálásra, ha időközben szerzőtársam, Robert Göbl nem hunyt volna el.

Egy bírálattól két dolog várható el. Egyrészt a bírált műben talált új megállapítások összefoglalása, másrészt a műben található tudományos megállapítások szakszerű bírálata, cáfolata, ellentétes nézetek kifejtése.

Bálint Csanádnak egy kérdésben feltétlenül igaza van. A könyv a gondatlan kiadói és nyomdai szerkesztés nyomait viseli magán, s az ilyenekhez hozzászokott olvasó, mint Bálint Csanád is, azonnal felfedezi, hogy, sajnos, a magyar társszerző és munkatársa nem látták a korrektúrát. Világos bizonyítéka ennek, hogy mind az én, mind a bibliográfiát összeállító Ivanics Mária neve következetesen rosszul van szedve. Ez egy magyarul megjelenő recenzióban három, minősített esetben öt sort megérdemel, de ennél többet erről írni legfeljebb a címzett által is elolvasható, német nyelven érdemes. Túl messze azonban nem mennék a szomszéd portáján való, egyébként jogos, seprésben, mert sajnos az ilyen típusú hibák még B. Cs. cikkében is előbukkannak (pl. 235. o. 12. jegyzet *gorodisca* a helyes *gorodišča* helyett).

Nem sikerült már az elején a szerzők bemutatása. Bálint Csanád (továbbiakban B. Cs.) az első oldalon így ír: „Ez alkalommal egy osztrák és egy magyar nyelvész tett le a nagyszentmiklósi kincset kutató nemzetközi tudósgárda asztalára egy művet...” (231. o., a cikket az alábbiakban lapszám + o., a könyvet p. + lapszámmal idézem). Robert Göbl, az osztrák akadémia tagja, világszerte ismert numizmatikus, a bécsi egyetem numizmatikai tanszékének, az osztrák numizmatikai társaságnak vezetője volt, akinek éremtani munkái közül néhányat maga B. Cs. is idéz (232. o.). R. Göbl nem volt nyelvész, s a könyvben világosan elhatárolható a kincssel kapcsolatos munkánk.

Két oldalon értekezik B. Cs. „A helynevek használatáról”. Valójában a Nagyszentmiklós helynévről van szó. B. Cs. meggyőződhetett volna, hogy minden korábbi munkámban, s persze azóta írt művemben (ez utóbbira utal egy utólag beszűrt jegyzetben) mindenütt Nagyszentmiklóst írtam. B. Cs. helyteleníti a német helyesírási gyakorlatból származó Nagy-Szentmiklós alakot. Persze B. Cs.-nak is feltűnt, hogy ezt az alakot még azokban a bibliográfiai idézetekben, ahol az eredetiben egybeírt alak fordul elő, is megváltoztatták.

Helyteleníti B. Cs. a kutatástörténeti áttekintést. B. Cs. szerint „lényegében Németh Gyula föllépéséig (1930) terjedő időszakot roppant részletesen” tárgyalom, míg „épen az utóbbi félszázadban, ill. napjainkban tevékenykedő, s az előbbiektől többségénél lényegesen fajsúlyosabb [sic] orientalisták (pl. Alheim, O. Pritsak, H. – W. Haussig, S. G. Kljaštronyj stb.) tevékenysége, kritikai bemutatása egyáltalán nem lelhető föl a könyvben” (235. o.). Azok számára, akik nem ismerik a kincs kutatástörténetét nem árt megjegyezni, hogy Németh Gyula nem 1930-ban „lépett fel”. Ha máshonnan nem, a bírált könyv bibliográfiájából is tudható, hogy 1915-ben egy igen éles vita zajlott le elsősorban Németh Gyula és Mészáros Gyula között a nagyszentmiklósi kincs feliratairól. A vitát röviden ismertetem a bírált könyv 17. oldalán. Nem csak ez került el B. Cs. figyelmét, hanem két másik tény is. A kutatástörténeti jegyzeteimet (*Zur Forschungsgeschichte*) azzal a megjegyzéssel kezdtem, hogy a kutatástörténetet részletesen, a lehető teljességgel, csak 1917-ig foglaltam össze, azért eddig, mert ekkor jelent meg Vilhelm Thomsen, az orthoni türkörovásírás megfejtőjének

a nagyszentmiklósi kincs feliratairól írott cikke. 1917 után csak a Bujla-felirat különböző megfejtési kísérleteit ismertetem, ezek között persze a B. Cs. által hiányolt O. Pritsak és H. – W. Haussig javaslatait is (p. 19.), Altheimnek és Klaštornyjnek nincs az előzőkétől eltérő megfejtési javaslata. Ha el is került B. Cs. figyelmét a következő mondat, „Veiters erwähne ich nur Arbeiten über die Inschriften.” [Továbbá, csak a feliratokról szóló műveket említem] (p. 9.), arra azért felfigyelhetett volna, ami az előszóban áll: „... die epigraphische Analyse und den Vergleich mit anderen Alphabeten, damit auch die Behandlung aller sprachlicher Probleme hat Róna-Tas durchgeführt.” [az epigráfiai elemzés, a többi ábécével való összehasonlítás és ezzel együtt az összes nyelvi kérdés tárgyalása Róna-Tas munkája]. Megértem, hogy B. Cs. kíváncsi a véleményemre Vékony munkáival kapcsolatban. Vékony 1985-ös megfejtési javaslatát természetesen idézem (p. 19.), egyéb munkáit nem, mint ahogy Kyzlasov, Flerov és mások műveit sem, többek között azért nem, ami a 8. oldalon olvasható „Redaktionsschluß war das Jahr 1990. Spätere Publikationen konnten daher nicht mehr berücksichtigt werden, doch konnten wir bei Lesen der verschiedenen Letztfassungen und der Korrekturen noch einige neue bibliographische Hinweise einfügen”. [A szerkesztést 1990-ben zártuk le. Későbbi közleményeket nem tudtunk figyelembe venni. Mégis a különböző végső fogalmazványok és korrektúrák olvasásakor módunk volt néhány új bibliográfiai utalást elhelyezni.]. Talán ebből is érthető lehetett volna, hogy a Dienes István által (újra) felfedezett homokméggy-halomi feliratot miért mint még publikálatlant idézem. Ennek első publikációja egyébként nem 1994-ben, hanem 1992-ben jelent meg éppen Szegeden. (*A Kalocsa környéki Rovás emlékről*, Rovásírás a Kárpát-medencében, szerkesztette Sándor Klára, Szeged 1992, 31–40, Magyar Őstörténeti Könyvtár 4.). Ettől függetlenül Vékony Gábor munkássága figyelmet érdemel és több vonatkozásban is vitatható, nem gondolom azonban, hogy két magyar szerzőnek éppen egy osztrák kiadású munkában kell egymással vitatkoznia.

B. Cs. kifogásolja a tárgyak számozását és a feliratok bemutatási módját. Azok számára, akiknek nem volt a könyvünk hozzáférhető, szeretném világossá tenni, hogy a tárgyak Hampel-féle számozását nem változtattuk meg. Igaz a tárgyakat római, a feliratokat pedig arab számozással láttuk el abban a reményben, hogy ezzel még világosabbá tesszük mikor van tárgy számozásáról és mikor felirat számozásáról szó. Azok számára, akik tárgyanként kívánják látni a feliratokat, vagyis, hogy melyik tárgyon melyik felirat van, két táblát iktatott be Göbl (Tafel I., Tafel II.), ahol szemléletesen látszik nemcsak az, hogy egy tárgyon mely feliratok vannak, hanem az is, hogy egy és ugyanazon tárgyon hol helyezkednek el a feliratok. Ezért érthetetlen számomra B. Cs. cikkének 237. oldalán beiktatott táblája, ahol az oszlopok felett ez olvasható „Rovásírásos feliratok, sorszám időbeli sorrend Göbl nyomán”. A táblázatból én nem értem, hogy az időbeli sorrend függőlegesen vagy vízszintesen értendő. A feliratokat több okból kellett újra számozniunk. Egyrészt már Hampel első számozása sem volt logikus, azonos feliratok eltérő számozással szerepeltek, de ez a számozás az újrapublikálások során tovább torzult. Ahogy írtuk, „... die Zählung der Gegenstände des Schatzes und der Inschriften war mehrfach verwirrt, ...” (p. 7.). Másrészt a paleográfiai elemzés kulcsa éppen az, hogy megvizsgáljuk, mely feliratok vannak mely tárgyakon, és nem az, hogy mely tárgyakon milyen feliratok vannak. Vagyis az azonos feliratokat kellett paleográfiailag összehasonlítani. Hogy eddig az irodalomban egy

másik eljárást követtek, az pusztán azért volt, mert Hampel ebből a szempontból szerencsétlen eljárását követve, senki nem vette eddig a fáradságot magának, hogy a feliratok rendszerét nézze meg. Ez a könyv erről szól.

Göbl a II. sz. korszok alján látható rajzolatoknak, amelyeket eddig tamgának tekintettek, új értelmezését veti fel: „Hingegen läge sehr nahe, an die Kurzdarstellung (Skizze) von Zelten oder Jurten zu denken” [Ezzel szemben kézenfekvőnek tűnhet, hogy sátrak vagy jurták egyszerűsített (vázlatos) ábrázolására gondoljunk] (p. 34.). Ezzel kapcsolatban B. Cs. először felveti, hogy „... jó lett volna megtudni, miből áll a Hampel J. által közölt rajz pontatlansága, s vajon miként kell megítélni azt a — mind a Hampel, mind a Göbl által közöltektől — meglehetősen eltérő rajzot, amelyet nemrégiben Erdélyi I. szintén az eredeti tárgyon végzett vizsgálata alapján készített” (238. o.). Az utalás Erdélyi 1984/86-ban a Móra Ferenc Múzeum Értesítőjében megjelent cikkére hivatkozik. (31. o. 1. ábra.) Göbl sehol nem írta, hogy Hampelnek ez a rajza pontatlan lenne. Ami pedig Erdélyi rajzát illeti, a „meglehetősen eltérő rajz” mindenekelőtt azért tűnhet annak, mert Erdélyi rajzai az óra 2-es számjegye, míg Göblé a hatos számjegy felé van elfordítva. Göbl párhuzamként felvetette a kun sátrak ábrázolásának hasonlóságát a Radziwill-kézirat miniatúráiban. B. Cs. szerint, miután a kódex 1205-ben készült a hivatkozott kiadás a 15. sz. végén készült el ez „a régészetben alkalmazott módszereket figyelembe véve az említett nagyszentmiklósi rajz értékeléséhez — súlyos időrendi okból — teljesen irreleváns analógia” (238. o.). Szerinte e helyett jó lett volna a kincshez időben közelebb álló jurtaábrázolásokat figyelembe venni. Végül B. Cs. megjegyzi: „... a fentiekben jelzett bizonytalanságok ellenére is igen nagy valószínűséggel állíthatjuk: a nagyszentmiklósi 2. sz. korszok fenekén látható bekarcolt rajz esetében *nem sátorábrázolással* [a kiemelés az eredetiben] van dolgunk. (R. G.-nek a szerzőtársa, R. T. A., aki évtizedek óta figyeli a steppei népek sátraival kapcsolatos kutatás, [31] ennek megítélésében bizonyára tudott volna neki útmutatással szolgálni)”.

Mielőbb a kérdéshez megjegyzést fűznék érdemes Göbl szövegét elolvasni: „Mit diesem Hinweis sollten die Zeichen neu betrachtet werden, zumal der deläufige Begriff des Tamgas m. W. im Ganzen Bereich von Mittelasien bis zum Schwarzmeer nichts Vergleichbares aufweist, der Strichbestand für Schriftzeichen aber zum umfangreich ist und die Deutung als Bild eine nächste und plausible Assoziation ergibt”. [Ezzel az utalással kell a jeleket újra megvizsgálni, mivel az általánosan elfogadott tamga magyarázat számára tudomásom szerint egész Belső-Ázsia területe a Fekete-tengerig semmi összehasonlíthatót nem mutat fel, a vonalrendszer ugyanakkor ahhoz, hogy írásjelként lenne értelmezhető túl gazdag (umfangreich), és a képként való értelmezés adja a legközelebbi és valószínű asszociációt]. Az erős állítás tehát az, hogy hasonló tamgát eddig sehol sem sikerült fellelni. S valóban az eddig odavetett, és publikációról publikációra vándorló nézet, hogy itt tamgáról van szó, sehol nem tudott egy hasonló tamgára hivatkozni. Természetesen egy ilyen negatív állítást, hogy t. i. ilyen tamga sehol nincs, nem lehet bizonyítani. Abban is egyet értettem Göbllel, hogy itt írásjelről nem lehet szó, a rajz ennél sokkal komplexebb. Maradt tehát Göbl ötlete, hogy a rajzban sátor rajzát lássuk. Ezt a kérdést Göbllel sok ízben megvizsgáltuk. Álláspontom az volt, s mai is az, hogy itt jurtáról nem lehet szó, de arról a sátortípusról, ami a jurta előzménye (I. *Preliminary report on a study of the dwellings of the Altaic peoples*

in: *Aspects of Altaic Civilization*, Ed. D. Sinor, Bloomington 1963, 47–56.) igen. Ez a típus a póznákból egymásba illesztett, csúcsos sátor változata, amelynek oldala azonban már esetleg rácsból készült, s amelyet már nem nyírfakéreggel, hanem ne-mezzel fedtek. Ennek a típusnak nincs tetőkarikája, s ezért szerkezete különbözik a jurtától. Ugyanakkor ennek a sátoertípusnak a funkciója teljesen eltér a jurtától. Ott ahol a steppén ezt ismerjük (magam Mongóliában figyeltem meg) a funkciója: gyorsan vonuló csapatok, csoportok ideiglenes hajléka. Tehát bár eredete északra mutat, a steppén funkcióváltás zajlott le. S a jurta mellett, ami lakósátor, inkább a gyors mozgást követő, ideiglenes sátor. Ennek felbukkanása egy későavarkori rajzon nem meglepő. Kocsira szerelt változatát láthatjuk a Radziwill kézirat miniatúrájának rajzán. Addig azonban, amíg megfelelő analógiák nem bukkanak elő, nem több mint amit maga Göbl állított, méghozzá elsőként a kutatástörténetben: erre is kell gondolni. B. Cs. alcímére tehát „Sátorábrázolás?” a válasz „valószínűleg igen”.

A fülek kérdésébe azért nem mélyedek el, mert, mint ezt maga Göbl világosan megírta, ezek tárgyalása csak olyan mellékterméke volt a munkának, amelyet Göbl nem akart említetlenül hagyni (p. 30.). A kérdés természetesen a tárgyak története és a kincs belső kronológiája szempontjából fontos, de minket elsősorban a feliratok és a tárgyak viszonya érdekelt. Ide tartozik Göbl megjegyzése „Eine einläßliche Auseinandersetzung mit der bisherigen Literatur war an dieser Stelle weder beabsichtigt noch möglich, doch habe ich als Kontrollmittel das Buch von László/Rác 1977 (deutsche Ausgabe 1983) einschalten können, ohne daß ich mich darauf unbedingt berufen will” [Egy az eddigi irodalommal való részletes szembeállításra ezen a helyen nem gondoltunk és erre lehetőség sem volt, ennek ellenére László/Rác 1977 (német kiadás 1983) könyvét ellenőrzésképpen felhasználtam anélkül, hogy arra okvetlenül hivatkozzom]. Ezzel az eljárással B. Cs.-nak ugyan joga van vitatkozni, de nem igazán elegáns az a megjegyzése, amely szerint „... etikus lett volna, ha R. G. megemlíti: a fülekkel kapcsolatban ugyanezt a megállapítást az idézett könyvében László Gy. — s még korábban: E. H. Zimmermann és H. Schüller! — is megtette”. Egyébként a VIII. számú tálka fülének esetében Göbl megjegyzi „— so richtig auch László *op. cit.* 159. —” (p. 32.). Ez utóbbit azért is idézem, mert B. Cs. a VIII. tálkáról külön ír és itt is megemlíti, hogy László Gyulától „... ezt is illet volna idézni.”.

Ezután B. Cs. öt oldalon keresztül értekezik a kincs protobolgár kapcsolatairól. A Buyla felirat nyelvészeti elemzése után a következőket ír: „Das würde dann heißen, daß nicht nur Buyla und Butaul regelmäßige türkische Aussprache vertreten, sondern das Zoapan auch eine türkische Aussprache eines slawischen Titles wiedergibt. Damit haben wir, unabhängig von der Entzifferung der Buyla-Inschrift und der nicht griechischen Inschriften, einen wichtigen Schritt in die Richtung der Identifikation der Sprache der Auftraggeber gemacht. Die Kombination *türkischer Name und Slawischer Titel in türkischer Aussprache* kann in der gegebenen Gegend entweder donaubulgarisch, also proto-bulgarisch, oder spätawarisch sein. Es deuten immer mehr Fakten darauf hin, daß wir es in der späten awarischen Periode im Karpaten-Becken mit türksprachigen Gruppen zu tun haben. Die Anwesenheit von Slawen im Karpaten-Becken und im Reich der Donau-Bulgaren kann von niemandem bezweifelt werden. Diese Symbiose fand ihren Niederschlag in der Buyla Inschrift. Damit haben wir derzeit die Möglichkeit ausgeschöpft, die für die chronologische Einordnung des

Schatzes aus sprachlicher Sicht zur Verfügung stehen.” [Ez pedig azt jelentené, hogy nemcsak a Buyla és a Butaul képviselnek szabályos török kiejtést, hanem a Zoapan egy szláv cím török kiejtését adja vissza. Ezzel, függetlenül a Buyla-felirat és a nem görög feliratok megfejtésétől, egy fontos lépést tettünk a megbízók nyelvének azonosítása irányába. Török név és szláv cím török kiejtésben együttesen az adott térségben vagy dunai bulgár vagy későavar lehet. Egyre több tény utal arra, hogy a későavar korban a Kárpát-medencében török nyelvű csoportokkal van dolgunk. A szlávok jelenlétét a Kárpát-medencében, illetve a dunai bulgárok birodalmában senki nem vonhatja kétségbe. Ennek az együttélésnek a lecsapódását észleljük a Buyla feliratban. Ezzel kimerítettük azokat a lehetőségeket, amelyek a nyelvi oldalról a kincs kronológiai besorolásához rendelkezésünkre állnak.] (p. 24.).

Ha fentieket B. Cs. elolvasta, akkor érthetetlen, hogy miért írja le a következőket a nyelvészeti kutatásokról:

„E diszciplína területén 3 módszertani hibát és 2 fő érvert látok, melyek meghatározzák [sic].

1) Az egyik hiba abban a szintén ma már pusztán tudománytörténeti kuriózumként kezelhető felfogásban rejlett, amelyik egyáltalán lehetségesnek tartotta, hogy egy kincs készítőinek és/vagy birtokosainak etnikumára vonatkozóan annak feliratai alapján döntő megállapításokat lehet tenni.” (242–243. o.). Én a megbízók nyelvének azonosítása felé tett lépésről beszélek.

„2) V. Thomsen nézetét^[43] kritikátlanul átvéve a nyelvészek 3 tényt hagytak figyelmen kívül:” Bár B. Cs. több ízben megró minket, hogy nem idézzük a korábbi irodalmat, itt egyetlen egy nyelvészt sem nevez meg. Úgy tűnik itt B. Cs. fantomokkal vitatkozik. Ezért ezt a részt átugorhatjuk.

„3) A történetiség teljes figyelmen kívül hagyása volt az, ami V. Thomsen óta döntően meghatározta a feliratokkal foglalkozó kutatást és — további módszertani hiba! — ezáltal a kincs etnikai-kulturális meghatározását.” (243. o.) Bár B. Cs. itt sem nevezi meg, hogy kiket marasztal el, de egy kissé tovább már egyértelműbben fogalmaz: „Ami azonban 1924-ben a protobulgár eredet-elméletet nyelvészetileg megalapozó V. Thomsen részéről még talán csak egyfajta figyelmetlenség volt, ugyanez ma már megengedhetetlen hiba.” (244. o.) A Századok gyanútlan olvasója, miután itt sincs más nyelvész megnevezve, aligha juthat más következtetésre, mint hogy az, aki ma ezt a megengedhetetlen hibát elköveti én vagyok. Állításának alátámasztására B. Cs. az I. számú szarvasi feliratot idézi, amelynek egyik megfejtési kísérlete pedig szintén azt a tézist erősíti meg, hogy „voltak onogur nyelven beszélők, ill. írók a 8. sz.-i Kárpát-medencében...” (244. o.). B. Cs. itt sem idézi, hogy kitől származik az a megfejtési kísérlet. Akik olvasták a Nyelvtudományi Közleményekben megjelent cikket (A szarvasi tütartó felirata, NyK 87, 225–248., német változat UAJb 190, 1–30.) tudják, hogy a felirat onogur török megfejtését természetesen nagyon feltételesnek tartom. De az eszembe sem jutott, hogy a tőlem (név nélkül és pontatlanul) átvett érveléssel hadakozhat valaki még nem nevezett nyelvészekkel, alkalmasint velem, az általam írt könyvrészlet bírálatában.

Az, hogy itt nem arról van szó, hogy én félreértem B. Cs.-t, azt jól mutatja, hogy a zsupán címmel kapcsolatban B. Cs. így ír: „Bár R. T. A. elhárítja magától azon kérdéssel való foglalkozást, hogy az említett titulus honnan, miként került volna

a déli szlávokhoz, egy másik helyütt azonban félreérthetetlen módon elemzi a preslavi csésze „Seven nagyzsupán” feliratának hangváltozásait [sic] és hivatkozik szláv lakosságnak a Kárpát-medencei jelenlétére, hogy ezekből a „župan” cím eredetével kapcsolatos történeti állásfoglalása mégis könnyen kikövetkeztethető. A déli szláv eredeztetés teóriájával kapcsolatban azonban további két szempontot ajánlok megfontolásra:” (246. o.). A preslavi felirattal valóban foglalkozom a könyv 55–56. oldalain. Sok mindenről írok, de így utólag elolvasva sem találtam egyetlen mondatot sem, amelyből bárki arra következtethetne (se könnyen, se nehezen), hogy délszláv *eredetűnek* tartom a zsupán címet. Írok arról, hogy a Seven név török eredete igen valószínű, és „Im Falle dieser Silberschale haben wir keinen Grund zu bezweifeln, daß sie einem proto-bulgarischen Würdenträger gehörte.” [Ennek az ezüstcsészének az esetében nincs alapunk kételkedni abban, hogy az egy protobulgár tisztségviselőé volt.]. Itt a kevésbé tájékozott olvasó számára világossá kell tennem, hogy a *protobulgár* vagy *protobulgár* terminus a szakirodalomban minden esetben a dunai bulgár-törököket jelenti és nem a déli szlávokat. Az elnevezés nem szerencsés, de különösen O. Pritsak (*Die bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren*, 1955) és V. Beševliev (*Die protobulgarischen Inschriften*, 1963) munkássága óta általánosan elfogadott. Magam magyar nyelvű cikkeimben, könyveimben nem használom, de idegen nyelvű publikációimban megtartottam ezt a terminust.

B. Cs. szerint „E túlbonyolított bizonytalan és illogikus feltételezés-sorozatokat helyett biztosabbnak látom a kutatás általánosan elfogadott eredményeire támaszkodni. Számomra megnyugtatóbb lett volna, ha a szerzők kritikai áttekintést adnak arról a tekintélyes szakirodalomról, amely az utóbbi évtizedekben a történettudományban a „župan” címmel kapcsolatban kialakult. [53, j. Legutóbb összefoglalóan: Pohl 455, 147 j.]” Ennek helye természetesen nem egy paleográfiai munka volt, de idézném az 1991-ben az *Acta Orientali*ban megjelent, Pohl monográfiájáról írt, könyvismertetéséből az alábbi mondatokat: „It was perhaps inevitable that all the oriental sources and all linguistic data connected with the steppe are used from second or third hands. Though the critical sensibility of the author is in many cases strong enough to protect him from unfounded conclusions, it can be well observed that he was lost in the flood of printed papers and had no opportunity to consult experts. In one or another way this reflects the weak point of oriental studies in Vienna.” (AOH 45, 165–166.) Példák következnek.

Itt most nem Pohltól, hanem B. Cs.-től idézek: „Másodsorban a legújabb történeti kutatás változatlanul úgy véli: a közép-európai „župan” titulus avar eredetű, s tőlük került át a szláv népekhez. A 7. sz.-i türköknél használt *chu’pan* tisztségtől való származását tudtommal eddig nem cáfolták meg; erre a — szerintem nem mellőzhető — részletre sem R. T. A., sem pedig a župan-kérdéssel foglalkozó délkelet-európai történészek és régészek nem tértek ki.” (247. o.) B. Cs. nem mondja meg, ki képviseli ezt a „legújabb történeti kutatást”.

Nézzük sorban. A „7. századi türköknél használt *ch’u-pan* cím” két kínai hiéroglifa átírása. Ebben a formában a magyar nyelvű irodalomban tudtommal először Németh Gyula idézi (*A honfoglaló magyarság kialakulása*, 1931, 73.). A besenyő *čoban* törzs nevének említi meg, hogy a nyugati türkök *Tu-lu* ága ötödik törzsének neve *Šu-ni-še č’u-pan* és a *Nu-še-pi* ág ötödik törzsének neve *Ko-šu č’u-pan*. Az adatot

Chavannes sokak által idézett művéből vette (*Les tou-kiue (turcs) occidentaux*, Paris 1900, 34.). Itt a két törzsnév francia átírásban van *Chou-ni-che tch'ou-pan tch'ouo*, illetve *Ko-chou tch'ou-pan se-kin* alakban. Ebben a régi Tang-su-ból idézett adatban a kérdéses szó után még áll egy-egy másik szó, az első a francia átírásban *tch'ouo*, angol átírásban *ch'o*, míg a mai hivatalos kínai latinbetűs átírásban, a pinjinben *chou*. Ez egy kínai írásjelet ír át. Ezt Chavannes a török *čur* címmel egyeztette. Ez eléggé bizonytalan, az írásjel középkínai kiejtése kb. *čhyat* (a sinológiai átírás bonyolultabb jeleit kissé leegyszerűsítettem, v. ö. E. G. Pulleyblank, *Lexicon of reconstructed pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*, 1991, p. 63, itt idézi Karlgren olvasatának sorszámát is: K 295e), ami inkább egy török *čär* alakot tükrözhet ugyan, de a *čor/čur* címmel való egyeztetése eléggé elterjedt. A másik törzsnév végén álló két szó a *se-kin*, angol átírásban *sze-kin*, pinjin *si-jin*, középkínai kb. *šhr-kin*, amit általában a török (*h*)*irkin* cím átírásának tartanak. A két törzsnév részét képező *ch'u-pan* pinjin *chu-ban*, középkínai kiejtése kb. *čhiě/čhyě*, (Pulleyblank, *op. cit.*, p. 60, K85a) és *puan* (Pulleyblank, *op. cit.*, p. 29, K 181a). Ha azt vizsgáljuk, hogy a törzsnévresznek mi lehetett a korabeli török kiejtése, azt gondolhatjuk, hogy kb. *čibän* esetleg *čiban* volt a hangzása. A kérdéses szó tehát része a törzsnévnek és utána egy cím áll. Csak a teljesség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy Ramstedt (*Studies in Korean etymology*, 1949, 44.) idéz egy állítólagos sinokoreai *ču-phan-im-kwan* címet „a secretary and clerk of a minister”, ahol az első szó egy „tudatni”, a második egy „elhatározni” szóval függene össze, s ezt azonosítja az alábbi Kászgárinál lévő alakokkal és a magyar *csobán*-nal. A kínai forrásban előforduló törzsnévreszt is egyeztették a Kászgárinál előforduló *čopan*, *čoban* alakokkal. Ennek írása *ju^{ban}*, de a kiadók (R. Dankoff – J. Kelly, *Mahmud al-Kašgari, Compendium of the Turkic dialects*, 1982, I, p. 306) megjegyzik, hogy talán a második szótagon lévő <a> jelet (*fatha*) egy <u> jelből alakították, vagyis, lehet, hogy az eredetiben *čupun*, *čubun*, *čobon* stb. állt. A szó jelentése „assistant to the village chief”, a falufőnök helyettese. Kászgári adatát többek között Clauson (*An etymological dictionary of pre-thirteen century Turkish*, 1979, pp. 397–398) azonosította a szláv *župan*-nal, sőt megjegyzi, hogy jövevényszóként a magyarban is megvan, nyilván az *ispán*ra vagy a *csobán*ra gondolt. Kászgári adatát régóta ismerik, s már korán összekötötték a perzsa *šuban* alakokkal, amelynek jelentése „pásztor”. A perzsa szó és Kászgári adatának összekapcsolása már Horn perzsa etimológiai szótárában megvan (*Grundriss der neupersischen Etymologie*, 1893, p. 171.). A szó közép-iráni alakja a pehleviben *šuban* (D. N. MacKenzie, *A Concise Pahlavi dictionary*, 1971, 81.). A török szó elterjedt a perzsával szomszédos török területeken, többek között megvan *čoban* alakban az oszmán törökben, hódoltságkori jövevényszavaink között Kakuk Zsuzsa tárgyalja a magyar *csobán* „pásztor” alakot is (*Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise*, 1973, 110.). Ide vonták a besenyő BOULATSOPON törzsnévet, amely a Bíborbanszületettnél fordul elő, és amelynek második része külön is előfordul, ezt többen a Kászgárinál előforduló alakokkal azonosították. Végül meg kell jegyezni, hogy a szláv nyelvekben előforduló *župan* alak mellett van *župa* „kerület, területi egység”. Van aki a *župan*-t a *župa* alapszóból vezeti le, míg mások szerint a *župa* elvonással jött létre a *župan*ból. Összefoglalva: régóta ismeretes egy kínai átírásban fennmaradt (**ču-ban* < **či-ban*), két, esetleg egy

török adat (Kászári *čopan, čoban stb., a besenyő čopon, čobon, török čoban --> magyar csobán), egy iráni adat (perzsa šuban), egy szláv adat župan, s ezek mellett a korai magyar span és ebből ispán. A fenti adatok minden kombinációja megtalálható a szakirodalomban. Nem vezetett eredményre Zett 1975-ben közzétett nyelvföldrajzi elemzése sem (*Über das Verhältnis von slavisch und ungarisch župan-špan-ispán im Lichte der Wortgeographie*, UAJb 47, pp. 207–216.). Valószínűleg a teljes anyag újra vizsgálata, az összes adat történeti elemzése világosabbá teheti ezt a kérdést, amelyet egyébként joggal neveznek egyesek a szlavisztika egyik közismert kruxának.

Addig is idézném azt, amit a könyvben (p. 20.) a 777-ben először feljegyzett avar župan (jopan) címről írtam: „Der Titel selbst ist in dieser Form sicher südslawisch, eine andere Frage bleibt der Ursprung der slawischen Form, siehe Zett 1975 und Erdal 1988. Die Antwort auf diese Frage scheint für den Schatz und die Inschriften von keiner großen Bedeutung sein, weil es für unsre Fragestellung irrelevant ist, von wo der Titel zu den Slawen gekommen ist.” [A cím ebben a formájában biztosan délszláv, más kérdés, hogy mi a szláv forma eredete ld. Zett 1975, Erdal 1988. Az erre a kérdésre adott válasznak a kincs és a feliratok szempontjából nincs nagy jelentősége, mert a mi kérdésfeltevésünk szempontjából irreleváns, hogy honnan került a cím a szlávokhoz.]. Látva a kérdés körüli homályt talán helyes lesz röviden utalni arra mire alapozom a fentieket. A szlávban van szókezdő č- és ž-. Ha tehát az eredeti átadó nyelvben, legyen az török, avar vagy akármilyen más nyelv č- volt, akkor a szlávban is č- lenne. Ezt a problémát már a kiváló turkológiai ismeretekkel rendelkező szlavista Kniezsa világosan látta (*A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, 1955, 224–226. o.). Olyan török nyelvet, amelyben a 7–9. században szókezdő ž- volt, a turkológus nemcsak nem ismer, de egyelőre nem is tud feltételezni. Ugyanakkor a könyv 24. oldalán arra hívtam fel a figyelmet, hogy a Buyla felirat valószínűleg egy szláv cím török kiejtését rögzíti. Vagyis van egy, mondjuk ismeretlen eredetű, szláv cím, és ennek van egy török kiejtése. Ugyanis a törökben a hangsúly az utolsó szótagon van, s török analógiák alapján feltételezhető, hogy az első szótag igen zárt -u-ja redukció után eltűnt. Szerintem a župan >š^upan >span >ispán adatsor csak ezzel magyarázható. Gondoljunk csak arra, hogy a király címünk a szláv kral < germ. Karl magyar kiejtését tükrözi. (ad B. Cs. 246. o. „... Vajon mi vezette volna az avarokat arra, hogy politikai hatalmuk zavartalan csúcán a szlávoktól vegyenek át tisztségnevet?!”). A könyvben egyébként Menges 1959-es cikkére utalva jeleztem, hogy aki tovább akar kutatni, ott találja az irodalmat, de egyen azt is, hogy mind a mássalhangzó, mind a magánhangzó megfelelések miatt a közvetlen török eredeztetés elfogadhatatlan.

Ami most már a kincset magát illeti, véleményem változatlan. A kincs kialakulása igen sok fázison ment át, míg utolsó tulajdonosához került. Ennek bizonyos elemeit sikerült Göbl-el pontosítanunk. Az egyik fázisban görög betűs, nem görög nyelvű felirat került a XXI. sz. csészére. A felirat elkészítőjének megbízója török nyelvű lehetett. Nagy a valószínűsége annak, hogy az avar birodalom kiemelkedő vezetője volt, de a nyelvész nem rendelkezik olyan finom eszközökkel egyelőre, amelyek segítségével a dunai bulgárok (protobulgárok) és az avar birodalom törökjeinek nyelve között saját eszközeivel különbséget tudjon tenni. Lehet, hogy újabb adatok ehhez hozzásegítenek, lehet, hogy a különbség olyan csekély volt, hogy ez nem is várható. Az bizonyos, hogy ha sikerül a nagyszentmiklós-szarvasi rovásírás megnyugtató meg-

fejtése, ettől még távol vagyunk, akkor jelentős lépést tehetünk előre. Ennek egyik előfeltétele a feliratok pontos paleográfiai kiadása. Az ugyanis ijesztő, hogy az avar-kori tárgyakon mi mindent látnak és rajzolnak le kutatóink ami nincs ott, vagy ami egészen más mint ami ott van.

Azzal kezdtem írásomat, hogy szomorúan tettem le B. Cs. cikkét. S nem vagyok biztos, hogy ha Robert Göbl még élne, reagálnék a cikkre. De az biztos, hogy a cikket, már csak egészségének kímélése miatt is, nem fordítottam volna le neki. Göbl a könyv 26. oldalán alaposan megmagyarázza, mit ért *Ritzungon*, *Kerbschlagon*, *Kerbschnitten stb.* B. Cs. cikkének végén megrója Göblt, hogy nem teszi világossá „egészen pontosan mit ért a „Kerbschlag” és a „Kerbschnitt” közti különbség alatt”. Ha már kritikai kultúránk olyan amilyen, legalább ne vigyük hírét.

Nem szeretném negatív kicsengéssel zárni e sorokat. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az nem baj, ha nem értünk egyet, de az baj, ha nem értjük egymást. Ezért határoztam el, hogy reagálok a cikkre. Meg azért is, mert Bálint Csanádot nemcsak nagyra becsülöm, hanem szívesen dolgoztam és dolgozom vele együtt. Abban kétségtelenül igaza van, hogy a különböző tudományágak együttműködésén van mit javítani.

Bálint Csanád

MEGJEGYZÉSEK RÓNA-TAS ANDRÁS MEGJEGYZÉSEIRE

László Gyula emlékének

Írtam Robert Göblnek és Róna-Tas Andrásnak a nagyszentmiklósi feliratokkal foglalkozó könyvéről (Új könyv a nagyszentmiklósi kincsről. Századok 132, 1998, 231–256. old; a szerzők neve a továbbiakban: *R. G.* és *R. T. A.*). Nem bírálóknak s nem ismertetésnek szántam azt; bár valóban úgy fogtam hozzá, hogy recenziót írok. Vitacikk lett belőle (ezen műfaji besorolást tükrözi az is, hogy írásom a folyóirat „Figyelő” — s nem a „Könyvismertetések” — rovatában jelent meg), mégpedig két okból. Egyrészt mert értetlenül álltam azelőtt, hogy mily nagy mértékben eltérhetnek a diszciplínáinkban alkalmazható feldolgozási és publikációs módszerek, másrészt pedig mert úgy gondoltam, érdemes reagálni néhány, a könyv kapcsán fölvetődő problémára. Az említett eltérést *R. T. A.*-nak e vitacikkemre adott válasza után végérvényesen nyugtázom. Mivel pedig *R. T. A.* a 25 nyomtatott oldalt kitevő cikkemben olvasható megjegyzéseknek, a fölvetett problémáknak és bírálatoknak csak egy csekély hányadára tért ki, ezért elegendőnek látom, hogy válaszában csak néhány pontjára reflektáljak.

A tördelt korrektúra idején szereztem tudomást az osztrák szerző haláláról. Szerkesztési, terjedelmi okból csak annyira telt tőlem, hogy e szomorú hírt egy csillagos lábjegyzetben nyugtázhattam, bár már akkor szerettem volna sajnálatom kifejezni afölött is, hogy — több, függőben maradt tartalmi kérdésen kívül — immár nem tudhatom meg tőle: hogyan, miért alakult e könyv olyanra, mely sok tekintetben szokatlan (legalábbis a számomra). Pl. miért kapott a könyv olyan címet, mely mindössze *egyetlen kötőjellel* (meg az alcímmel) tér el Németh Gy. 1932-es műve címétől? Vagy